

Litteraturens språkvariation, kritiken och det finlandssvenska rummets gränser. Kim Weckströms *Sista sommaren*, Kjell Westös *Drakarna över Helsingfors* och debatten om Finlandiapriset 1996

Julia Tidigs

The article is a study of norms and questions regarding linguistic variation as expressed in literary criticism and debate through an analysis of reviews of the Finland-Swedish novels *Sista sommaren* [‘The Last Summer’] by Kim Weckström and *Drakarna över Helsingfors* [‘The Kites above Helsinki’], both published in 1996, as well as newspaper material concerning the lack of Finland-Swedish nominees for that year’s Finlandia award for best novel of the year. The study shows that the Finnish-adjacent language of Weckström’s novel is controversial, since it is not restricted to dialogue but is also the language of the narrator, while Westö’s linguistic choices are more easily acceptable, since occurrences of Finnish and slang are mostly restricted to dialogue. Weckström’s novel raises questions of comprehensibility and identification, as well as questions of contesting local and regional minority identities. The study shows that linguistic variation is viewed by critics as a phenomenon connected to prose and to authenticity, much as was the case during the last century, with identity politics making up a more recent category.

Nyckelord: Kim Weckström, Kjell Westö, litteraturkritik, litterär flerspråkighet, språkvariation

1 Bakgrund och syfte

Språkvariation i skönlitteratur är inte en angelägenhet begränsad till själva den litterära texten: den litterära flerspråkighetens effekter uppstår i mötet mellan texten och dess olika läsare (se t.ex. Tidigs 2014: 64–72, 102–105). Därmed är flerspråkighetens effekter beroende av normer och hierarkier kring språk och litteratur. En analys av mottagandet, varav dagstidningskritiken är en viktig del, är en viktig källa till kunskap om synen på och toleransen för flerspråkighet inom den litterära institutionen.

Syftet med denna studie är att analysera normer och tolerans för flerspråkighet och annan språklig variation i finlandssvensk nutidsprosa genom att granska mottagandet av

Kim Weckströms roman *Sista sommaren* från 1996 samt debatten som uppstod i samband med nomineringarna till Finlandiapriset hösten 1996.¹ I denna debatt diskuterades språket i Weckströms roman och i Kjell Westös *Drakarna över Helsingfors*, som kommit ut samma höst, varför jag använder receptionen av Westös roman som jämförelsematerial.

Debatten kring *Sista sommaren* nämns av Pia Ingström, själv en av debattens aktörer, i en översikt av den nya prosan i *Finlands svenska litteraturhistoria 2* (Ingström 2000: 324–325). Den behandlas även i en essä av Trygve Söderling (2005) om språk i Helsingforsskildringar. Receptionen av Weckström har även tagits upp av Kristina Malmio (2011: 295), som lyfter fram att diskussionen gäller ”litteraturens språkliga gränser och drömmen om den finlandssvenska litteraturens enspråkighet” samt aktualiserar frågor om tillträde och uteslutning. Malmios (2011: 297) påpekande att debatten gäller ”frågan om den finlandssvenska föreställda gemenskapens gränser”, är en utgångspunkt för min mera fördjupade studie av mottagandet (Malmio behandlar bara två Weckströmrecensioner i en artikel om språkväxling i samtidsprosa).

De frågor jag ställer är: Vad handlar diskussionen om språkvariation i skönlitteratur om – det vill säga vad pratar man om när man talar om språkvariation i skönlitteratur? Och vad berättar detta om normer och icke-ifrågasatta föreställningar kring språkvariation i skönlitteraturen inom fältet? Vad pratar man *inte* om? Jag granskar både kritiken av språket och försvaret av det, samt den ambivalens försvaret rymmer och de underliggande antaganden om flerspråkighet, äkthet och identitet det bär på.

¹ Finlandiapriset (finska: Finlandia-palkinto) är ett litterärt pris som delas ut av Finlands bokstiftelse för årets bästa roman. Vinnaren utses av en enmannajury efter att en nomineringsjury bestående av tre personer valt ut cirka sex priskandidater. Priset har genom åren delats ut för såväl svensk- som finskspråkiga böcker. Finlandssvenska författare som tilldelats priset är Jörn Donner (1985), Gösta Ågren (1988, då priset ännu inte var ett renodlat romanpris), Bo Carpelan (1993, 2005), Ulla-Lena Lundberg (2012) samt Kjell Westö, som fick priset 2006 för romanen *Där vi en gång gått*.

2 Material och avgränsningar

Kriteriet för valet av Weckströmreceptionen är främst att mottagandet av *Sista sommaren* är ovanligt i finlandssvensk litteraturkritik därför att språket får så stor uppmärksamhet (vanligtvis beaktas tematik och berättarteknik i mycket högre grad än stil och språk i prosarecensioner). Att en debatt med språkvariation i centrum uppstår i det finlandssvenska litterära rummet hör till ovanligheterna.

Genom valet av Weckström och i andra hand Westö kan jag i min undersökning även belysa en viktig fas i den nyare finlandssvenska litteraturhistorien; 1990-talets romanboom innebar att ”Drömmen om Den Stora Romanen gick i uppfyllelse, rentav flera gånger” (Ingström 2000: 318). Anmärkningsvärt med decenniets tongivande romaner (bl.a. Westös *Drakarna över Helsingfors*, Lars Sunds *Colorado Avenue* 1991 och Monika Fagerholms *Underbara kvinnor vid vatten* 1994) är att de ofta utmärker sig genom att förkasta en strikt högspråksnorm och bredda den språkliga repertoaren. Detta gäller även Weckströms roman, som dock har hamnat i skymundan av Westös genombrottsroman, som utkom samma höst.

Medan *Sista sommaren* är Weckströms hittills sista roman, har Westös författarskap under de senaste tjugo åren kanoniserats som ett av de stora i nutida finlandssvensk litteratur. Vid den tidpunkt då romanerna utkom diskuterades *Sista sommaren* och *Drakarna över Helsingfors* dock tillsammans, och recenserades till och med tillsammans. Jag kommer därför att göra en jämförelse med sättet på vilket den språkliga variationen i Westös roman bemöttes i finlandssvensk press.

Materialet för undersökningen utgörs av tryckta recensioner av *Sista sommaren* och *Drakarna över Helsingfors* samt tidningstexter där en eller båda dessa romaner diskuteras i anknytning till Finlandiaprisnomineringarna 1996. Studien är avgränsad till material i finlandssvenska publikationer, detta eftersom ett av delsyftena är att undersöka vad mottagandet av böckernas språk berättar om det finlandssvenska (litterära) rummet och eventuella skiljelinjer i det. Materialet finns i Brages pressarkiv,

Helsingfors, där Weckströmrecensionerna är tio² till antalet och Westörecensionerna tolv³. Därtill kommer en dubbelrecension av båda romanerna i *Nya Argus* samt intervjuer med Weckström och Westö.

3 Analys av kritik och debatt – problemställningar

Litteratursociologen Johan Svedjedal (1998: 49–50) kommer med det viktiga påpekandet att tryckta recensioner bara utgör en liten del av mottagandet av ett litterärt verk. Giltigheten i detta påpekande har bara ökat de senaste decennierna, när litteratordiskussionen i allt högre grad förs inte bara i etermedier och internetpublikationer utan även i sociala medias halvoffentlighet. Samtidigt som litteraturkritikerns inflytande är begränsat, ”skapar, tolkar och förmedlar” hen ”normer, och normerna är en del av den litterära institutionen” (Svedjedal 1998: 49). Svedjedal (1998: 50) påpekar: ”I själva verket är recensionen ofta den bekvämaste genväg vi har till upplysningar om hur en tid såg på ett verk. Det betyder inte att recensionen är den enda eller ens den bästa vägen.”

Studiet av litterarkritikens syn på språkvariation i skönlitteratur ger således inte en fullständig bild av normerna inom fältet vid en viss tidpunkt, men det är ett viktigt sätt att på något vis fånga den institutionella dimensionen av litterär flerspråkighet. Mottagandet av Weckström och Westö, som präglas av en sammanglidning av kritik och debatt, kan fungera särskilt belysande. Kristina Malmio (2015: 165–166) menar:

Literary struggles, however, [...] have the effect of making many of the different evaluative practices overt and verbal. A struggle forces opinions out of the actors, encourages many to take part in the debate and makes room for actions, statements, and emotions that might stay hidden and controlled in periods of (relative) literary consensus. Many of the usually indirect criteria of evaluation are also put forward more explicitly during a debate.

² *Ad Lucem, Borgåbladet, Hufvudstadsbladet, Jakobstads Tidning, Löntagaren, Ny Tid, Vasabladet, Västra Nyland, Åbo Underrättelser och Österbottningen.*

³ *Ad Lucem, Astra Nova, Arbetarbladet, Borgåbladet, Horisont, Hufvudstadsbladet, Jakobstads Tidning, Ny Tid, Vasabladet, Västra Nyland, Åbo Underrättelser och Österbottningen.*

Malmios uttalande gäller striderna mellan traditionalister och modernister och således ingen enskild debatt, men det är trots allt giltigt även för enskilda debatter: polemiskt framställda åsikter tenderar att göra annars dolda antaganden och värderingar synliga.

I min analys av kritiken stannar jag inte vid en värdering av ”positiva” och ”negativa” hållningar till språkvariation i prosa. Viktigare är vilka betydelser som tillskrivs olika slags språk(bruk), och vilket slags argumentation som aktiveras. Vidare är det inte tillräckligt med kvantitativa kriterier: viktigt är också vem som recenserar, i vilken publikation, riktad till en viss publik. Därtill kan en avvikande recension vara minst lika intressant som en recension som uttrycker ”gängse mening”. Jag är lika intresserad av de recensioner som uttrycker ett gillande förhållningssätt till språklig variation i skönlitteratur, som av de recensioner som fördömer den. Ett fördömande säger något om toleransgränserna – men det gör även ett godkännande, som berättar om vilket slags flerspråkighet som är passabel, acceptabel, och varför.

Svedjedal (1998: 51) påminner om vikten av ”elementär kontextualisering och källkritisk granskning” av recensioner:

De skrivs ofta under stark tidspress. De kan inte sällan bli redaktionellt förkortade; rubriker sätts redaktionellt snarare än av skribenten; en recension kan vara en del av en större polemik mellan olika litterära läger eller tidningar, en fejd som egentligen inte har något med författaren ifråga att göra; en recenserad person kan ha en så stark ställning att han eller hon i praktiken är omöjlig att angripa. Inte minst viktigt är även frågan om recensentens förra recension.

Dessutom kan kritiker revidera sin hållning till ett verk vid ett senare tillfälle. Å ena sidan kan recensionstexten visa upp åsikter och värderingar som inte är genomtänkta och som recensenten inte skulle gå i godo för vid ett senare tillfälle. Å andra sidan kan recensionstextens eventuella oöverlagdhet bidra till att röja normer och föreställningar som i övrigt förblir osynliga.

Vid analysen av en debatt ska även påpekas att litterära debatter med språklig variation och korrekthet i fokus uppstår mycket sällan, även i en finlandssvensk kontext där språkfrågor i övrigt diskuteras kontinuerligt. Samtidigt som det är värt att minnas att dessa meningsyttringar omges av en relativ tystnad – som kan läsas som likgiltighet,

men också som tolerans – gör det undantagen från denna tystnad särskilt intressanta. Vilket slags språkbruk är så pass iögonenfallande att det väcker intresse och debatt, och vad berättar det om synen på litteraturens flerspråkighet?

4 Äkthet, och gränsen dialog–relation som toleranströskel

Tonårsskildringen *Sista sommaren* (Söderströms 1996) är Kim Weckströms (f. 1952) andra och hittills sista roman efter den väl emottagna debuten med *Trägrottan* 1984. *Sista sommaren* är en uppväxtskildring där jagberättaren ”HD” på sitt eget, av finska, fennicismer och finlandismer präglade språk, berättar om sin egen och vännernas uppväxt i Gäddvik i Esbo utanför Helsingfors under tidigt 1970-tal.

Fallet *Sista sommaren* är ett där mottagandet av boken och debatten kring den växer samman – i själva verket är debatten en del av mottagandet. En orsak är att romanens språk påtalades redan i Gustaf Widéns recension i *Hufvudstadsbladet* den 8 november 1996; Widéns recension var den först publicerade (åtminstone i det material som finns tillgängligt i Brages pressarkiv), dessutom i den största finlandssvenska dagstidningen. Debatten börjar redan i och med att andra recensenter förhåller sig till, och svarar Widén, och detta är en orsak till att romanspråket behandlas i så stor utsträckning. Av recensionerna i Brages pressarkiv är det bara tre (Ann-Christine Snickars i *Vasabladet*, Bror Rönnholm i *Åbo Underrättelser* och Björn Wallén i *Ad Lucem*) som inte tar upp språkvariationen explicit (även om Wallén härmar den i sin recension). I flera av de recensioner som publicerades kring årsskiftet 1996–1997 tog recensenterna även hänsyn till debatten kring Finlandiaprisnomineringarna.

4.1 Dialogens ”äkthet” och berättarens ”slarv” i *Sista sommaren*

I recensionen i *Hufvudstadsbladet*, som i övrigt är rätt balanserad, avslutar Widén (1996a) med att påpeka att *Sista sommaren* är ”en problematisk bok, som jag aldrig känner mig riktigt hemma i, som i mitt fall sällan skapar en identifikation mellan text och läsare”. Widén utvecklar orsakerna till denna bristande identifikatoriska effekt:

Språkligt rör man sig i en helsingforsisk verklighet, som inte är lätt att ge trovärdiga litterära uttryck. Att dialogen med sina finska influenser ska gestaltas så dokumentärt som möjligt kan jag gå med på.

Men det finns en gräns för talspråkets och slangens dominans om en litterär text ska fungera. Här fylls också beskrivande partier av alla de vanligaste finlandismerna, stundtals ett blandspråk där jag inte alls hänger med.

Frågan är: till vem vänder sig en finlandssvensk bok? För en österbottnisk eller åländsk publik – för att inte tala om en rikssvensk – måste delar av ”Sista sommaren” vara direkt obegripliga. (Widén 1996a.)

Widéns omdöme rymmer flera av de frågor som har varit tongivande i diskussionen kring litterär flerspråkighet och annan språklig variation, både i kritiken och i forskningen, i många decennier (se t.ex. af Hällström-Reijonen 2012: 88–90 om ”det sverigesvenska förlagsargumentet” och Ekman 1995 om språkfrågan och Helsingforsskildringen). Widén nämner språkvariationens *dokumentära* verkan – den förbinds med *äkthet*, *autenticitet*. Han påtalar dess *obegriplighet* – frågan om flerspråkighetens försvårande av förståelse har debatterats flitigt (se Tidigs 2014: 99–105). Och han blottar på ett för kritiker rätt ovanligt sätt sina egna känslor av utestängdhet, vilket i sin tur avslöjar hans förväntning på *identifikation*, av att ha rätt att få ”känna sig hemma” i och få fullt tillträde till en skönlitterär text – något han inte är ensam om (en dylik inställning avspeglas även i hållningen att flerspråkiga texter kräver en flerspråkig publik; se t.ex. Tidigs 2014: 99–102).

I *Jakobstads Tidning* den 1 december 1996 formulerar Henrik Othman – som själv kommer till en annan slutsats i förhållande till romanspråket – det som har varit den tongivande frågan angående språkvariation i romanprosa i Svenskfinland:

Hur långt får en författare gå i sin strävan efter autenticitet med bibehållen begriplighet hos läsare utanför författarens närmaste kulturkrets? I klartext: Hur mycket slang och finska uttryck får en Helsingforsförfattare använda för att fortfarande gå hem i Österbotten eller Sverige? (Othman 1996.)

Frågeställningen i debatten är således nästan identisk med det som Marika Tandefelt i snarlika ordalag presenterar som polerna i finlandssvenska författares förhållningssätt till språk och verklighetsåtergivning:

Total regional eller lokal autenticitet kontra begriplighet för alla läsare som behärskar svenska är mycket förenklat uttryckt ytterpolerna för en författare som vill förankra sin berättelse i en existerande eller fiktiv finlandssvensk miljö, där både svensk dialekt, blandspråk, slang, finska och andra språk kan förekomma vid sidan av ett skriftspråksnära talspråk. (Tandefelt u.u.)

Viktigt att hålla i åtanke är att det inte enbart är den kritiskt inställda Widén som resonerar i termer av äkthet kontra begriplighet – det gör även de som ställer sig positiva till språket i *Sista sommaren*: ”Ett annat språk hade verkat konstlat” (Othman 1996), romanen uppvisar ”ett talspråk som ger romanen en autenticitet” (Nygård 1996), ”Det slår mig, på tal om Gustaf Widéns kritik av Kim Weckström, hur nödvändigt blandspråket är för en beskrivning av Helsingfors” (Östling 1997: 17). Mottagandet visar på en förståelse för språklig variation som litterärt – stilistiskt och narrativt – medel, där den åstadkommer just (skenet av) dokumentaritet, autenticitet.

Widén var dock inte ensam i sin kritik av språket i *Sista sommaren*. *Löntagarens* Fredrik Therman (1997) menade att ”det här tonårsspråket inte [är] särskilt rikt och saknar uttrycksmedel för djupare personskildringar”, och Tom Östling påpekar att språket kan kännas ”onödigt ’slarvigt’” och att ”jargongen” i vissa partier blir ”påfrestande” (Östling 1997: 19–20). Även de som också uttrycker sig positivt drar således vissa gränser. I *Västra Nyland* berömmar Mary-Ann Bäcksbäcka hur

[...] de finskinfluerade replikerna faller naturligt in i helheten men i den berättande texten ger bortfallna imperfektändelser och slanguttryck som joma och sjuhare intryck av slarv. De sticker i ögonen i en i övrigt flytande välskriven prosa. Det här kan irritera, men gör inte ”Den sista sommaren” [sic] svårbegriplig. (Bäcksbäcka 1997.)

Den gräns mellan dialog och relation som Bäcksbäcka drar är i själva verket densamma som hos Widén, som ”kunde gå med på” att dialogen ”gestaltas så dokumentärt som möjligt”, men inte att beskrivande partier fylls med finlandismer och ”blandspråk” (Widén 1996a). Det som i dialogen skapar ”autenticitet” skulle i relationen alltså handla om ”slarv”.

Som Trygve Söderling (2005) har påpekat är kritiken mot Weckströms användning av helsingforsiska hos berättaren aningen märkvärdig med tanke på att berättaren inte är en osynlig eller neutral sådan, utan en jag-berättare, bokens huvudperson HD själv. I

mottagandet av *Sista sommaren* är det en av recensenterna, Pia Nygård i *Österbottningen*, som nämner detta:

Ytterligare en förtjänst hos romanen är det konsekventa berättarperspektivet. Händelserna beskrivs alltigenom ur huvudpersonens perspektiv och med hans egna ord. Även de berättande parti[e]rna återges genom ett talspråk som ger romanen en autenticitet den kanske annars inte skulle äga. (Nygård 1996.)

Nygårds analys av berättarperspektivet för med sig en annan värdering av relationens språk, men hon hör till undantagen i recensionsmaterialet. Intressant nog är ”det konsekventa berättarperspektivet” något Gustaf Widén (1996a) prisar i romanen: ”Dialog och beskrivande text vävs smidigt in i varandra.” Berättarens språk, en del av detta perspektiv, gör dock att han ”inte hänger med” och har därmed en fränstötande effekt.

Gränsen dialog–relation som toleranströskel är bekant sedan länge och har att göra med synen på litteratur som verklighetsåtergivning. Dialogen betraktas som en återgivning av hur människor talar ”på riktigt” – relationen betraktas i stället i hög grad som en spegling av författarens språk (se Tidigs 2014 för hur detta drabbat andra författare). På relationen ställs högre förväntningar på korrekthet – avviker den talar man inte, som i fråga om dialogen, om ”uttrycksmedel”, det vill säga om en litterär strävan, utan snarare om ”slarv” eller bristande språklig medvetenhet hos författaren. Paradoxalt nog förbinds alltså det ”dokumentära” och ”autentiska” med medvetna stilgrepp i dialogen, medan det är relationen som betraktas som representation av författarens språk.

4.2 *Drakarna över Helsingfors* på rätt sida av dialogtröskeln

Toleranströskeln dialog–relation är även en nyckel till skillnaden i mottagandet mellan *Sista sommaren* och *Drakarna över Helsingfors*. Språket i Kjell Westös *Drakarna över Helsingfors* (Söderströms 1996) jämfördes på sina håll med det i *Sista sommaren*, även av Westö själv i en debattartikel (Westö 1996) och i en intervju (Lundberg 1996). Både recensenterna och Westö själv förknippar romanens inslag av finska och finlandssvensk slang med äkthet och autenticitet:

Dialogen mellan kompisar skulle bli onaturlig utan slang. Jag tror att Monica [sic] Fagerholm, Kim Weckström och jag [Kjell Westö] har kunnat nyskapa på den här punkten. Att våga skriva såsom folk talar. (Lundberg 1996.)

I sin skildring av dessa banaliteter går Westö till väga med precision. Replikerna låter rätt. Han har avlyssnat helsingforsslangens ordvändningar, han är lyhörd för sina personers dialektalt och socialt betingade språkliga nyanser. (Korsström 1996.)

Ett bevis för den djupa sakkunskapen är också återgivningen av snacket. Sällan ser man en så skicklig användning av dialog i vår litteratur. (Abrahamsson 1996.)

Exemplen ovan visar med klarhet att språkvariationen förknippas med dialogen. En recensent som jämför med Weckström och tar upp både dialog–relation-distinktionen och skillnaden mellan finskt och engelskt inflytande är Mary-Ann Bäcksbacka i *Västra Nyland*:

Det finskinfluerade syns främst i replikerna och nästan inte alls i den berättande texten. De blir alltid, oberoende av eventuella enskilda oöversättbara och svårförståeliga ord, begripliga av sammanhanget.

Kjell Westö använder sig lika mycket, kanske mera av rock- och poplåstexter på engelska, som tydligen inte retar en del läsare i samma grad. Som helhet är språket flytande och medryckande och jag har svårt att tänka mig att ens rikssvenska läsare irriterat skulle lägga romanen ifrån sig på grund av finlandssvenskheten i den. (Bäcksbacka 1996.)

Bäcksbacka recenserade som bekant även *Sista sommaren*, där hon beklagade det finskpåverkade språket hos berättaren; hos Westö uppstår inte detta problem. En Westörecensent som gör sin toleransgräns synlig är Anne-May Wisén i *Jakobstads Tidning*:

Historien bygger till stora delar på dialog mellan ungdomar, och Kjell Westö behärskar konsten att skriva dialog utan att det blir styvt eller konstlat. Lyckligtvis finns här också väldigt lite av det slangspråk som blivit trendbildande hos en del unga författare. Kjell Westös språk är njutbart och lättläst. (Wisén 1996.)

Recensionerna gör tydligt att Westö i sin roman inte kliver över toleranströskeln dialog–relation. Mottagandet av *Drakarna över Helsingfors* var övervägande positivt, och det finskinfluerade språket var, som exemplen visar, en aspekt av romanen som berömdes. Även i fallet Weckström är kopplingen mellan äkthet och konstnärlig skicklighet tydlig: Westö går ”till väga med precision” (Korsström 1996), är ”skicklig” och besitter ”djup

sakkunskap” (Abrahamsson 1996) samt ”behärskar konsten att skriva dialog” (Wisén 1996).

Samtidigt ska påpekas att det i Westöreceptionen finns flera skribenter än i Weckströmreceptionen som inte behandlar språkvariationen explicit (Bror Rönnholm i *Åbo Underrättelser*, Curt West i *Vasabladet*, Henrik Jansson i *Horisont*, Björn Wallén i *Ad Lucem* och Marianne Storhannus i *Astra Nova*, dvs. knappt hälften av materialet). Pia Nygård i *Österbottningen* (1997) nämner att språket ”har väckt debatt”, men detta är mindre synligt i själva recensionerna. Det beror sannolikt på att språkvariationen inte är lika omfattande och uppseendeväckande som hos Weckström, men också på att Westömottagandet saknar en tidig recension i en tung publikation där språket tas upp till debatt, som Widén gjorde i fallet Weckström.

5 Begriplighet, identifikation och den föreställda gemenskapens gränser

Iögonenfallande i Mary-Ann Bäcksbackas tidigare citerade recension av *Sista sommaren* är betonandet av att hon, trots en viss irritation, inte har något problem att förstå språket i romanen. Medan Gustaf Widén öppet redovisar att han ”inte alls hänger med” och hamnar på utsidan, markerar Bäcksbacka sin position inuti läsargemenskapen. Kritikerna positionerar sig i sina recensioner i förhållande till varandra. Ofta sker det implicit, som hos Bäcksbacka, men ibland blir positioneringen explicit, som hos Tom Östling i *Nya Argus*. Östling tar rent av tvåspråkiga uteslutningsmekanismer i konkret bruk:

Det slår mig, på tal om Gustaf Widéns kritik av Kim Weckström, hur nödvändigt blandspråket är för en beskrivning av Helsingfors. Att utelämnas den finskblandade slangen vore att kastrera sig själv – icke finsk-kunniga må sedan vara hur ”ulalla som helst”. Här hjälper inga Reuters rutor⁴; korrekthet och sans hör hemma annanstans, t.ex. i artikeltext [...]. (Östling 1997: 17.)

I raljerande ordalag liknar Östling bortval av språk vid fysisk stympning (notera även virilitetsmetaforiken med talet om kastration!), och upprepar den uteslutningsmekanism

⁴ ”Reuters rutor” hänvisar till de kolumner av språkvårdaren Mikael Reuter som under många år ingick i *Hufvudstadsbladet*.

som Widén påtalat i *Sista sommaren*: den icke-finskkunniga läsare som är helt ”ulalla” förstår måhända inte vad ”ulalla” betyder, men andemeningen – att hen inte förstår och befinner sig utanför gemenskapen – kan hen inte gå miste om.

Redan Widén förde upp de egna läsarreaktionerna på ett större, minoritetsnationellt plan. Här blir det tydligt att det finns sprickor i den föreställda gemenskapen Svenskfinland. Ålänningen Widén vädjar till en övergripande finlandssvensk gemenskap och påminner om de enspråkiga ålänningar och österbottningar som inte omfattas av *Sista sommaren*s tilltal. I samma tidning svarar hans kollega, den helsingforsiska litteraturkritikern Pia Ingström, i en kolumn där hon uttryckligen nämner Widén. Hon ställer sig inte okritisk till *Sista sommaren* med dess ”vingliga syntax och sitt osäkra idiom”, men kallar den även ”en ypperlig språkdusch” (Ingström 1996). Med utgångspunkt i den debatt som pågick om avsaknaden av finlandssvenska böcker bland Finlandiaprismomineringarna, vänder hon på steken i diskussionen identifikation–begriplighet:

En del har också sagts om hur den författare som arbetar med ett subkulturspråk begränsar sin läsekrets [...]. Men tänk om det är så att det inte alls är författarens uppgift att svara språkriktiga bruksprodukter för massorna? Tänk om det är viktigare att just jag och mina gelikar för en gångs skull får se hur vår uppväxtmiljös talade språk blir litteratur, än att ålänningar och normmän skall kunna begripa vartenda ord i varenda finlandssvensk bok som utkommer?

Tänk om det helt enkelt är så att det finns en betydelseintensitet som står i omvänd proportion till tillgängligheten, så att det som är tillgängligt för alla lika gärna kan bli osagt och oskrivet? (Ingström 1996.)

I stället för den klassiska problemställningen ”hög autenticitet medför begriplighetsförlust” menar Ingström att stor begriplighet medför intensitets- och identifikationsförlust. I motsats till Widéns allfinlandssvenska gemenskap – han nämner även Sverige – åberopar Ingström en lokal helsingforsisk identitet.⁵

Olikheterna till trots förenas dock Widén och Ingström på flera punkter i synen på språk, äkthet, begriplighet och identifikation. Båda riktar de in sig på spänningen mellan

⁵ Det som däremot ingen av Widéns kritiker fångar upp är att identifikationsproblematiken inte bara är språkligt utan även socialt förankrad hos Widén – han påpekar bl.a. att om romanen är ”ett generationsdokument” rör det sig ”i så fall om en socialt gynnad generation med ytterst begränsad geografisk spridning” (Widén 1996a).

äkta och begripligt. Båda lyfter de fram litteraturens identifikatoriska funktion och anser textens ideala publik vara den med tillräckliga språkkunskaper. Ingendera ifrågasätter identifikation och begriplighet som kriterium på en ”lyckad” läsning. Ingendera behandlar heller andra slags läsares möjligheter att ta till sig språkblandande text. Detta är de på intet vis ensamma om, tvärtom är frågeställningarna representativa för synen på litterär flerspråkighet både förr och nu. I kritiken av den språkliga variationen återfinns det universalistiska läsarspråket att ha rätt att förstå allt, att texten ska vara genomskinlig för läsaren, åtminstone språkligt. I försvaret skymtar det identitetspolitiska kravet att ha rätt att få se just sin egen språkliga ”verklighet” återgiven i litteraturen, ett krav på igenkänning.

5.1 Regionalpolitik kontra konstnärlig frihet? – Finlandiadebatten

Pia Ingströms krönika var en kommentar till – men också ett inlägg i – debatten om frånvaron av finlandssvenska böcker bland årets Finlandiaprisnomineringar, en debatt som i sig visar på minoritetens önskan att vara representerad i ett nationellt sammanhang. Några år senare, i *Finlands svenska litteraturhistoria 2*, betonar Ingström skillnaderna mellan Weckströms och Westös romanspråk samt deras roll i debatten:

Westös sparsamma markeringar av de språkförhållanden Riku växer upp i – en handfull korta repliker eller fraser med markörsfunktion på finska – ställde också romanen för några ögonblick i centrum för en uppblående diskussion om finlandssvenskans förfinskning och den finlandssvenska litteraturens begriplighet i Sverige. Att *Drakarna över Helsingfors* i den debatten rentav kom att jämföras med Kim Weckströms (likaledes sjuttiotalsuppväxtbaserade förortsskildring) *Den sista sommaren* (1996) som varnande exempel må uppfattas som ett högt betyg för Westös förmåga att med ytterst sparsamt och träffsäkert utnyttjade effekter skapa en illusion, inte en återgivning, av en tvåspråkig tid och plats. Stilistiskt och lexikalt har han nämligen mycket litet gemensamt med Weckströms totala inlevelse i sina personers syntaktiskt och idiomatiskt vildvuxna och såväl finsk- som engelsksmittade adolescenta svada. (Ingström 2000: 324–325.)

Den skillnad i romanernas språk som Ingström iakttar uppmärksammades dock av recensenterna, som min analys ovan visar. Att de båda romanerna jämfördes i debatten är, åtminstone delvis, något som Kjell Westö själv åstadkommit. Två veckor efter Widéns recension av *Sista sommaren* ingick en lång debattartikel av Westö i *Hufvudstadsbladet*. I artikeln påtalas att ”vi författare ofta bara är knappar på

kulturstrategernas litteratur-, språk- och regionalpolitiska spelbräden” och hävdas att Widéns recension av *Sista sommaren* är det yttersta beviset på detta. Westö lamenterar ”den utomlitterära bockfoten” hos Widén och fortsätter:

Widén må anse att Weckströms – och i mindre mån även mitt – litterära bruk av finskinfluerad helsingforsslang är att svika det svenska språkets sak; inte desto mindre borde han ha låtit bli att göra sin recension till en regional- och språkpolitisk kria. (Westö 1996.)

Orsaken till att Westö över huvud taget går in i debatten tycks vara att *Drakarna över Helsingfors* hade lyfts fram som den bok som borde ha nominerats, i en artikel av ingen mindre än Gustaf Widén (1996b).⁶ Därefter hade andra skribenter ifrågasatt automatiken i att minst en finlandssvensk författare bör nomineras. Orsakerna till att Widéns recension av *Sista sommaren* kopplas till Finlandiadebatten är oklarare, men på detta vis ges Westö möjlighet att försvara sin estetik indirekt, via ett försvar av det Weckströmska språket.

Westös karakteristik av Widéns recension är förenklande; Widén uttrycker även beröm, och lyfter därtill fram en personlig känsla av utestängning. Han lyfter upp den på ett nationellt plan, men i sin helhet är recensionen knappast en ”regional- och språkpolitisk kria”. Än luddigare blir det när Westö spekulerar i huruvida andra journalister (*Åbo Underrättelsers* Torbjörn Kevin och *Västra Nylands* John-Erik Jansén) har önskat se honom och Weckström misslyckas:

Var de i hemlighet litet lättade över att helsingforsslang och helsingforscentrering åtminstone inte premierades? Återigen något som inte går att bevisa: vi skönlitterära författare står nakna till både språk och jag, medan ledarskribenter har förmånen att på ett rationellt och skyddande språk få svarva ihop ett snyggt åsiktspaket om vad som gagnar ”den svenska litteraturen i landet”. (Westö 1996.)

Den implicita motpolen till det regionalpolitiska ok Westö menar att litteraturen tvingas bära är den konstnärliga friheten. Men *Drakarna över Helsingfors* fick som nämnt ett mycket gott mottagande och språket prisades i högre grad än hos Weckström – det är

⁶ Artikeln ”Varför valdes inte Westö?” (Widén 1996b) rapporterar om offentliggörandet av nomineringarna och är således inte en krönika e.d., men det är Widén som ligger bakom vinklingen i artikeln. Mot bakgrund av tonläget i artikeln ligger det nära tillhands att läsa rubrikfrågan som en som även Widén står bakom. Genom valet av rapportering kan Widén oavsett egen åsikt i frågan ses som initiativtagare till debatten.

således svårt att se varför Westö själv känner sig ”stå naken till språk och jag”, drabbad av språkpolitiska krav.

Westö, och på sätt och vis även Weckström som varit tyst i debatten, fick sin revansch då deras romaner nominerades till Runebergpriset.⁷ I en intervju kommenterade urvalsnämndens ordförande Kristina Rotkirch böckernas finskpåverkade svenska:

För oss i juryn hör dessa romaner tvärtom till de böcker som förtydligar vår tillvaro och som bidrar till att gestalta vår finländska identitet. Just i de romanerna konfronteras vi med delar av vår närmiljö och vår närhistoria som vi hittills knappast mött i bokform. Att det sker på ett språk som delvis är nytt ser vi som en tillgång, även om det – som så ofta i ny litteratur – kan kännas ovanligt [...]. (Widén 1996c.)

Westö beklagade identitetspolitiska krav som en faktor i receptionen av skönlitteratur, men både i recensionerna av hans roman och i samband med nomineringen till Runebergpriset förefaller identitetspolitiska faktorer ha verkat till hans fördel. Här står inte identitet mot *art pour l'art*, utan snarare olika identiteter – helsingforsisk, finlandssvensk eller ”finländsk” – mot varandra.

6 Slutsatser

När toleransen kring flerspråkighet analyseras berättar det faktum att böcker med ett språk som Weckströms *Sista sommaren*s alla publiceras om en tolerans inom den litterära institutionen. Att debatt uppstår i samband med två romanskildringar av Helsingforsregionen är symptomatiskt. Det betyder inte att språkvariation i romaner skulle vara mera laddad än i till exempel lyriken, utan snarare att det är här mycket av språkvariationen återfinns, att romangenren står högt i kurs och att den engagerar kritikerna. Recensionerna visar att språkvariation i litteratur förknippas med äkthet och verklighetsefterbildning, skildring av människor, miljöer och tidsskeden, och att detta är

⁷ Runebergpriset (finska: Runeberg-palkinto) är ett litterärt pris som årligen delas ut på nationalskalden J. L. Runebergs födelsedag den 5 februari. Priset är till skillnad från Finlandiapriset inget renodlat romanpris utan kan tillfalla alla slags skönlitterära verk. Finlandssvenska författare som tilldelats Runebergpriset är: Lars Sund (1992), Monika Fagerholm (1995), Agneta Ara (1996), Ulla-Lena Lundberg (1998), Zinaida Lindén (2005) och Hannele Mikaela Taivassalo (2008).

något många recensenter ställer sig positiva till, så länge som flerspråkigheten begränsas till dialogen.

I diskussionen om *Sista sommaren* och *Drakarna över Helsingfors* framkommer flera av nyckelbegreppen i både kritik och forskning under hela 1900-talet (se Tidigs 2014): äkthet, begriplighet och medvetenhet hos författaren (Westös ”skicklighet” kontra Weckströms ”slarv”). De här begreppen styr mycket av diskussionen även i de fall kritikerna ställer sig gillande till romanspråket. Det sverigesvenska förlagsargument som Charlotta af Hällström-Reijonen (2012: 89) har observerat redan under 1800-talets andra hälft, är i användning hos bland annat Gustaf Widén på 1990-talet, och även kritiker som försvarar språkvariationen kan göra det i termer av att den inte är så omfattande att det försvarar för sverigesvenska läsare (t.ex. Bäcksbacka 1996).

Trots att frågeställningarna ser ut att ha förändrats förvånansvärt lite mellan sekelbörjan och sekelslut, har några förskjutningar ägt rum. Identifikationen betonas i hög grad i 1990-talsmaterialet, och utgör en tyngre problematik än förlagsargumentets försäljningsinriktning. Symptomatiskt är att båda sidor i debatten talar om identifikation – det rör sig snarast om konkurrerande regionala och lokala identiteter inom den föreställda gemenskapen Svenskfinland. Detta är nytt: i 1900-talets början fanns på sin höjd ett försvar av finländska särdrag gentemot sverigesvenskan, inte av mera lokala identiteter. Samtidigt är det intressant att litteraturen fortfarande förväntas delta i ett nations- eller identitetsbygge; det är bara identiteterna som har förändrats.

I min diskussion har jag inte gjort gränsdragningar mellan inskott av främmande språk och mera etablerade fennicism och finlandismer (om svårigheterna med denna distinktion se t.ex. Romaine 1989: 133–138; Jonsson 2005: 115). Undersökningen gör nämligen tydligt att gränsdragningen mellan tvär- och inomspråklig variation *inte* är viktig i kritikens diskussion av litterärt språk. Väsentlig ur läsarperspektiv är däremot gränsdragningen mellan standardspråk (den föreställda ”högsvenskan”) och icke-standardspråk. När man diskuterar språkvariation diskuterar man ett ”helsingforsiskt”, ”finländskt” eller ”finlandssvenskt” ordförråd, där såväl finlandismer som fennicism, slang och finska lån ingår (se även Tandefelt u.u.). I materialet ser man hur varietet är

av mindre betydelse än narrativ nivå: tröskeln relation–dialog, det vill säga var, på vilken nivå i texten variationen förekommer, är viktigare än huruvida ett ord klassificeras som finlandism eller finskt tillfälligt lån.

Det man däremot inte talar om är allt det andra språkvariation kan åstadkomma i en skönlitterär text, vid sidan av verklighetsrepresentation. Man talar heller inte om hur andra slags läsare än den ideala, ”språkkompetenta”, kan få en ”lyckad” eller ”meningsfull” läsning av en text där det ingår obekanta språkliga inslag. Synen på läsaren är tämligen statisk – antingen förstår hen och då ”fungerar” läsningen, eller så förstår hen inte och då utestängs hen (jfr Tidigs 2014: 99–105).⁸ De aspekter av litteraturen som inte är representation och kommunikation förbises. Det rör sig även om en förenklad syn på läsargrupper och lokala identiteter – alla österbottningar är ju inte enspråkigt svensktalande och utesluts av en språkblandande text.

Tydligt i materialet är även känslornas roll. Debatten kring Weckström tar sin början i Widéns beskrivna känsloreaktion av att inte kunna känna sig hemma, att bli utesluten. Recensionsmaterialet uppvisar allt från irritation, osäkerhet och identifikationsglädje till trotsigt identitetsförsvår. De känsloreaktionerna hör uppenbart till språkvariationens effekter, och här finns en ny utmaning för forskningen. Analysen av kritik och debatt gör synligt att när vi diskuterar litteraturens språk diskuterar vi vad litteratur är, vad litteratur är till för, och vilka ”vi” är.

Litteratur

Samtliga citerade artiklar ur dagspressen återfinns i Brages pressarkiv, Helsingfors. Jag vill rikta ett varmt tack till arkivets kunniga personal för benägen hjälp att lokalisera både recensioner och debattmaterial.

Abrahamsson, Sten-Erik (1996). En vemodig biisi om vår tid. *Arbetarbladet* 21.11.1996.

Bäcksbacka, Mary-Ann (1996). Med insikt och inlevelse. *Västra Nyland* 8.12.1996.

Bäcksbacka, Mary-Ann (1997). Den ljuva ungdomens slut. *Västra Nyland* 18.2.1997.

⁸ Ett av undantagen är Henrik Othman (1996) som påminner om att inte heller alla sverigesvenskar förstår slangen i Ulf Lundells *Jack* och på så vis problematiserar bilden av en enhetlig läsargrupp.

- Ekman, Michel (1995). I novembers tröstlösa nätter – om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister. I: *Rudan, vanten och gangstern. Essäer om samtida finlandssvensk litteratur*, 209–231. Red. Michel Ekman & Peter Mickwitz. Helsingfors: Söderströms.
- Hällström-Reijonen, Charlotta af (2012). *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*. Helsingfors: Helsingfors universitet. Tillgänglig: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7598-8/>
- Ingström, Pia (1996). Språkets fiender. *Hufvudstadsbladet* 15.12.1996.
- Ingström, Pia (2000). Den nyaste prosan. I: *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, 318–326. Utg. Clas Zilliacus. Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis.
- Jonsson, Carla (2005). *Code-switching in Chicano Theater. Power, Identity and Style in Three Plays by Cherrie Moraga*. Umeå: Umeå universitet.
- Korsström, Tuva (1996). Finansvalparnas epos. *Hufvudstadsbladet* 6.10.1996.
- Lundberg, Stefan (1996). Westö fyllde en vit fläck. *Åbo Underrättelser* 19.10.1996.
- Malmio, Kristina (2011). Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen. I: *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä*, 293–317. Red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio. Helsingfors: Schildts.
- Malmio, Kristina (2015). The Role of Debate in Creating the Aesthetic, Cultural, and Social Value of Literature. I: *Values of Literature*, 153–169. Red. Hanna Meretoja, Saija Isomaa, Pirjo Lyytikäinen & Kristina Malmio. Leiden/Boston: Brill Rodopi.
- Nygård, Pia (1996). Tonårens egendomliga landskap. *Österbottningen* 14.12.1996.
- Nygård, Pia (1997). En tidsanalys med olika perspektiv. *Österbottningen* 24.1.1997.
- Othman, Henrik (1996). Vart tog världen vägen, Weckström? *Jakobstads Tidning* 1.12.1996.
- Romaine, Suzanne (1989). *Bilingualism*. Oxford/New York: Blackwell.
- Svedjedal, Johan (1998). Kritiska tankar. Om litteraturkritiken och det litterära systemet. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1, 49–61.
- Söderling, Trygve (2005). Den fiktiva stadens fiktiva språk. *Hufvudstadsbladet* 6.3.2005.
- Tandefelt, Marika (u.u.). Författaren, förläggaren och språket. *Svenskan i Finland – i dag och i går. II:1. Språk i skrift och språk som yrke*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Therman, Fredrik (1997). Ung i Gäddvik. *Löntagaren* 27.1.1997.
- Tidigs, Julia (2014). *Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Westö, Kjell (1996). Om författandets villkor. *Hufvudstadsbladet* 22.11.1996.
- Widén, Gustaf (1996a). Det ljuva livets baksida. *Hufvudstadsbladet* 8.11.1996.
- Widén, Gustaf (1996b). ”Varför valdes inte Westö?” *Hufvudstadsbladet* 13.11.1996.
- Widén, Gustaf (1996c). Runebergsjuryn lyfter fram unga diktare. *Hufvudstadsbladet* 5.12.1996.
- Wisén, Anne-May (1996). Stor berättelse om vår tid. *Jakobstads Tidning* 1.12.1996.
- Östling, Tom (1997). Tidsvittnena Westö och Weckström. *Nya Argus* 1, 16–20.